

SUVREMENA JAVNOST U ITALIJI O LJUDEVITU GAJU

Giuseppe Pierazzi, Trst

Poznavanje Ljudevita Gaja i ilirizma u talijanskom kulturnom i političkom životu ulazi u širi okvir općenitog poznavanja slavenskog svijeta u Italiji u prvoj polovici 19. stoljeća. Usporedo s buđenjem narodne svijesti i sve živahnijim kulturno-nacionalnim životom u slavenskih naroda raste i na Zapadu zanimanje za njih. Posrednici među Talijanima i Slavenima najprije su nje-mački i francuski publicisti. Lamartine je svojom knjigom »Voyage en Orient«, koja je 1835. g. prevedena na talijanski jezik, među prvima upozorio na probleme balkanskih Slavena.¹ Kasnije su osobito članci i rasprave Cypriena Roberta i H. Despreza u »Revue des deux Mondes«, zatim Bouéova knjiga »La Turquie d' Europe«² i Mickiewiczova predavanja na Collège de France bili prilično poznati talijanskim intelektualcima.

S druge strane treba spomenuti da su hrvatski i srpski oficiri u austrijskoj vojsci, a i studenti koji su studirali na sveučilištu u Padovi, prilično mnogo pridonijeli poznavanju slavenske problematike među Talijanima. Ovdje spomenimo npr. Kukuljevića koji je u Milanu bio u vrlo dobrom odnosu s lingvistom B. Biondellijem i Špiru Dimitrovića, koji je u Veneciji pomagao Tommaseu pri redakciji njegovih ilirskih spisa. Među padovanskim đacima posebno su se isticali Medo Pucić i Kaznačić, koji su početkom četrdesetih godina, također i pod utjecajem Kollarovog putovanja po sjevernoj Italiji, otpočeli s intenzivnim preporodnim radom.

Općenito uzevši, početkom četrdesetih godina opaža se nov razmah u talijanskom zanimanju za slavenski svijet. Tome je mnogo pridonio Nikola Tommaseo, jedna od najtemperamentnijih osoba u suvremenom talijanskom kulturnom životu, koji se u to doba s posebnim žarom angažirao baš u tom smislu. Tommaseo je već dvadesetih i tridesetih godina u svojim člancima često upozoravao talijansku publiku na Slavene. No tek nakon svog povratka iz višegodišnjeg »dobrovoljnog progonstva u Francuskoj« imao je priliku da neposredno upozna ilirski pokret koji je g. 1839, kad je Tommaseo ponovno posjetio Dalmaciju, bio u punom razmahu. U rodnom Šibeniku je uspostavio prijaja-

¹ Mirko De anovi ć, Cesare Cantù u odnosu prema Hrvatima, Zagreb, 1951, Rad 285, 16.

² Boué, La Turquie d'Europe, Paris 1840.

teljske dodire sa Špirom Popovićem, jednim od vodećih dalmatinskih iliraca, i odmah se oduševio pokretom jer je shvatio da on nema samo kulturno već i političko obilježje. Rezultat Tommaseova otkrića ilirskog kulturnog prostora i njegove želje da se u njega konstruktivno uključi jesu »Iskrice«, prijevod narodnih pjesama i njegovi drugi spisi o Slavenima, koji su u Italiji izazvali priličnu pozornost. Popović je odmah obavjestio Gaja o Tommaseovu zanimanju za ilirizam — i to člankom što je bio namijenjen Danici.³ Novost je po svoj prilici naišla u ilirskim krugovima na pozitivan odjek, jer su zagrebački kulturni radnici već 1837. g. ubrajali Tommasea među svoje pristalice i planirali suradnju s njim.⁴

S druge je strane Popović u svojim brojnim pismima Tommaseu više puta spominjao Ljudevita Gaja. Tako mu je npr. 23. listopada 1840. poručio: »Gaj je u Pragu. Povratkom njegovim u Zagreb nadamo se štogod korisnog za Ilirstvo naše.«⁵ Godinu dana kasnije mu opet piše: »Nadamo se ovgje i Vuku i Gaju ovog ljeta. Ovoj se je vech sedmog ovog mjeseca za Dalmaciju krenuo. Drago mi je da k' nam dolazi. Kad očima vidi, onda chie tek vjerovati kako je kod nas!« Gajevo putovanje, kojemu je cilj bio pohod »klasičnim« ilirskim pokrajinama i jačanje narodnog pokreta u Dalmaciji, Tommaseo je pozitivno ocijenio u pismu Heinrichu Stieglitzu, autoru, između ostaloga, putopisa o Dalmaciji i Crnoj Gori. Kao što je bio njegov običaj, svoje je pismo objavio već 1842. g. u tršćanskim novinama »Favilla«, a kasnije i u »Kritičkim studijama«.⁶ U njemu je istakao uspjeh jezične reforme Gaja, Kukuljevića, Vraza i njihovih suradnika u Hrvatskoj, spominjući da sada, za razliku od prošlosti, intelektualci mogu s ponosom govoriti ilirskim jezikom, i ujedno spomenuo da bi zbog toga morali biti ponosni svi intelektualci u Dalmaciji, jer je i sam Gaj posjetio Dalmaciju u kojoj se je jezik sačuvao u najčistijem obliku.⁷ Time Tommaseo otpočinje ono proslavljanje dalmatinskoga slavenstva, što ga kasnije u polemici s unionistima suprotstavlja zaostalim i odnarođenim prilikama u Hrvatskoj. U početku četrdesetih godina taj mu problem još nije toliko jasan i zato je spreman za suradnju. Potkraj svibnja 1841. pisao mu je Popović o Gajevu dolasku u Šibenik i nadugačko mu opisao kako su Gaja zanimali njegovi ilirski spisi. Gaj je bio spreman da ih tiska u Zagrebu i bio je čak obećao putovanje u Veneciju kako bi Tommasea osobno upoznao.⁸ Ovaj je odgovorio da njegova djela ne treba precjenjivati, jer su to samo »učeničke vježbe«, ali je bio spreman da ih Gaju daje zabadava na raspolaganje. Ujedno je savjetovao Popoviću da Gaj ako ne zna talijanski, ne dolazi u Veneciju, jer »bi bilo nemoguće da s njim govorim ilirskim jezikom: to se ne bih usudio i ne bih bio u stanju«. Oduševljeni Popović mu odmah odgovara: »Nechju ga (oprostite uporstvu mome) odvrac-hjati od misli u Veneciu, jer mislim da je dostojno da vas vidi i pozna.«⁹

³ Mate Zorić, Niccolò Tommaseo e il suo »maestro d'illirico«, *Studia romanica et anglica zagradiensia*, 1958, br. 6, 67.

⁴ Ibidem, 64.

⁵ Mate Zorić, Carteggio Tommaseo-Popović, I (1840—41), *Studia romanica et anglica zagradiensia*, 1967, br. 24, 193.

⁶ Ibidem, 211.

⁷ N. Tommaseo, *Scritti editi e inediti sulla Dalmazia e sui popoli slavi*, a cura di R. Ciampini, Firenze 1943, X, XXXIV.

⁸ Ibidem, 115.

⁹ Zorić, Carteggio Tommaseo-Popović, 212—215.

Približno mjesec dana kasnije, prilikom Gajeve povratka iz Dubrovnika, ponovno mu javlja da je Gaj spreman da tiska njegova djela na svoj trošak i da mu odstupi svu zaradu do koje bi došlo. Tommaseo nikako nije smatrao da su »Iskrice« već zrele za objavu. Želio ih je ponovno pregledati zajedno s Popovićem,¹⁰ s kojim se sreo u rujnu i listopadu te godine u Šibeniku. Najvjerojatnije je da su zajedno odlučili da će Tommaseo uspostaviti pismeni kontakt s Gajem. 31. listopada Tommaseo je poslao iz Venecije Gaju pismo, u kojem mu izražava svoje veliko poštovanje. Nakon što je spomenuo objavu »Iskrice« i potrebu da ih odobri bečka cenzura, završava svoje pismo slijedećim riječima: »Napredujte, moi draghi gospodine, tesckim putem na kom ste toliko dobra povadili, a koima su ruke i noghe savezane, mi ćemo iz daleka vas ljubavno gledati i s molitvom sliediti stope vasce«.¹¹ Gaj na to pismo, a čini se da mu je to bila navika, nije odgovorio, što Tommaseo trpko komentira Popoviću: »Znao sam«.¹² Unatoč svome osjetljivom karakteru i tvrdnji, kao što 1847. g. piše Kukuljeviću, da Gaj i neki drugi Hrvati »koj put s' umiljatim okom bratju (Dalmatince) ne gledaju«,¹³ Tommaseo nije izgubio poštovanje prema Gaju i povjerenje u njega. Tako mu je u travnju 1849, kad se ponadao da će biti moguće da se Talijani i Jugoslaveni povežu u zajedničku borbu protiv Austrije, kao što ćemo vidjeti, ponovno pisao.

O značenju Gajeve reforme abecede za kulturno i nacionalno ujedinjenje Južnih Slavena obavještavali su Pucić i Kaznačić u drugom članku u seriji pod naslovom »Studije o Slavenima«, koja je bila počela izlaziti 1842. u tršćanskoj »Favilli«.¹⁴ Godinu dana prije u poznatom milanskom časopisu »Il Politecnico« iste je misli zapisao lingvist B. Biondelli,¹⁵ koji je, kao što smo već spomenuli, bio u prisnim odnosima s Kukuljevićem i kojemu je N. Vranjicani u Gajevo ime ponudio podatke o Južnim Slavenima i bio mu poslao odgovarajuću dijalektološku kartu.¹⁶

Kao »jednu od najznačajnijih ličnosti našega vremena — opisao je Gaja Giuseppe Mazzini u svom spisu »O slavenskom narodnom pokretu«, koji je bio izišao u škotskom časopisu »People's Magazine« 1847. g. Veliki talijanski patriot već se sredinom tridesetih godina počeo zanimati za slavenske narode. Upoznavanje narodnih pjesama Južnih Slavena, koje je čitao s pravim romaničkim oduševljenjem, potkrepljivalo ga je u uvjerenju da je ilirski pokret, nakon talijanskoga, najznačajniji za preobrazbu Evrope.¹⁷ Godine 1847. Mazzini je u Engleskoj ustanovio jednu od svojih brojnih organizacija koje su bile usmjerene protiv tiranskih režima pod imenom »International League«. Organizacija je imala cilj — tako piše Mazzini svojem prijatelju, poznatom poljskom povjesničaru i političaru Emilu Lelewelu — da u zapadnoj Evropi osvijetli karakter i značenje cjelokupnog slavenskog pokreta, a naročito južnoslavenskog. Zbog

¹⁰ Ibidem, 219.

¹¹ Peroslav Paskiević, Tommaseo i Gaj, Jubilejni broj *Narodnoga Lista*, God. 1912, 39.

¹² Zorić, Carteggio Tommaseo-Popović, 235.

¹³ J. Milčetić, Nikola Tommaseo, *Hrvatsko kolo*, knj. I, Zagreb, 1905, 329.

¹⁴ Bernard Stulli, Tršćanska »Favilla« i Južni Slaveni, *Analiz Jadranskog Instituta JAZU I*, Zagreb—Rijeka 1956.

¹⁵ B. Biondelli, *Studi linguistici*, Milano 1856, 366—367.

¹⁶ Stulli, n. dj., 63.

¹⁷ Giuseppe Mazzini, *Lettere slave*, Bari 1939, 35.

toga je bilo potrebno uspostaviti direktni dodir s javnim i kulturnim radnicima u Hrvatskoj, u Srbiji i u Češkoj, koji bi organizaciji davali redovite i važne informacije o prilikama kod kuće. Mazzini je u prvom redu molio Lelewela da ga poveže s Gajem, s kojim, kako sam kaže, treba »na svaki način« doći u kontakt.¹⁸ U svom djelu »O slavenskom narodnom pokretu«, koje je izišlo uskoro nakon toga i za koje je uzimao građu iz Mickiewiczevih predavanja i iz publikacija Roberta i Despreza,¹⁹ Mazzini je Gaju dao, u skladu sa živim zanimanjem koje se dade opaziti u pismu Lelewelu, veoma značajno mjesto. Ilirski preporodni pokret, koji je po Mazzinijevu mišljenju već od samoga početka dobio politički karakter, jest plod hrvatske reakcije protiv denacionalizatorskih planova Madžara. S otporom je otpočeo grof Drašković g. 1830, »ali oni« — kaže Mazzini dalje — »koji nisu mislili samo na trenutačnu akciju, jasno su uvidjeli da bi bilo pogubno za njihov pokret kad bi prerano uznemirili Austriju; zato su narodnom otporu dali oblik jednostavnoga municipalnoga spora između iliraca i Madžara, a kod toga su djelovali tako da su širili i uopćavali slavenski pokret skoro isključivo pod krinkom literarnih nastojanja. Heroj svega toga je bio doktor Gaj.« Iza toga slijedi opširan, idealistički obojen prikaz Gajeve ličnosti, njegova novinarskoga i kulturnog rada, koji se završava zaključkom da je slavenski pokret, unatoč unutrašnjim sporovima, u neobično velikom usponu i da ga ništa ne može zaustaviti.²⁰

Istodobno je Gaja spomenuo u milanskoj »Rivista Europa« i Mazzinijev pristalica Carlo Tenca, koji se na isti način zauzima za bolje poznavanje slavenskih naroda. U članku »O slavenskoj literaturi« Tenca, naravno, nije mogao izraziti svoje misli tako neposredno kao Mazzini. Zadovoljio se time da je istakao zakorijenjenost slavenske svijesti među ilircima, koji je oživljavaju ponajprije kao pjesnici, kakvi su npr. Kukuljević i Gaj.²¹

Bez obzira na Metternichovu cenzuru mogao je u Torinu pisati Giovenale Vegezzi Ruscalla, visok funkcionar u ministarstvu unutrašnjih poslova, koji je u to vrijeme jedan od najboljih poznavalaca slavenskoga svijeta, i to ne samo u Piemontu već i u cijeloj Italiji. Vegezzi Ruscalla je 1847. g. izdao u torinskoj »Antologiji« političku studiju pod naslovom »Što je Austrija«, u kojoj, zajedno sa Cyprienom Robertom, tvrdi da je habsburška monarhija slavenska država koju iskorištavaju Nijemci. Ali slavenska nacionalna svijest, koja je osobito živa u Zagrebu, postavlja podupitnik opstanka Austrije, o kojoj Vegezzi Ruscalla sumnja da je uopće potrebna za održavanje evropskoga ravnotežja sila.²² Početkom 1848. g. je Vegezzi Ruscalla šire razvio svoje misli u članku što je u prvom redu bio posvećen ilirskom pokretu. S priličnom oštroidnošću osvijetlio je opasnost koju predstavlja ilirizam za Austriju. Carsko-kraljevska vlada je učinila sve — kaže on — da ga uništi. Ali, dok su vlasti nastojale da spriječe udruženje južnoslavenskih naroda, Hrvati su se, na inicijativu velikodušnog patriote, novinara i književnika Ljudevita Gaja, odrekli svojeg dijalekta i kao zajednički ilirski jezik odabrali dubrovačko narječje, te time oživjeli

¹⁸ Scritti editi e inediti di Giuseppe Mazzini (S. E. I.), knj. XXXII, 196—199.

¹⁹ M. De anović, Mazzini o Jugoslavenima, *Zvono*, VI (1911), br. 1, 8.

²⁰ Mazzini, *Lettere slave*, 35—42.

²¹ Carlo Tenca, *Prose e poesie scelte*, Milano 1888, knj. II, 335.

²² G. Vegezzi Ruscalla, *Che cosa è l'Austria*, *Antologia Italiana*, II, knj. III, Torino 1847, 649—661.

svoju borbu protiv Madžara, što se posebno razmahala na zemaljskim saborima 1846. i 1847. g. U interesu je Talijana da se zauzimaju za prava iliraca, jer ih povezuje ista težnja za neovisnošću.²³ Vegezzi Ruscalla je tako među prvima istakao misao o suradnji Talijana i Južnih Slavena, koja se u toku revolucionarnih događaja 1848. i 1849. g. tako čvrsto afirmirala u talijanskom političkom životu.

Vezu s Južnim Slavenima osobito je u proljeće 1848. zagovarao Tommaseo, koji je u obnovljenoj Republici sv. Marka postao jedan od najutjecajnijih članova privremene vlade.²⁴ Nakon izbijanja revolucije za riječ se javio i Vegezzi Ruscalla člankom u denovskim novinama »Il Corriere Mercantile«, što je Mazzinija navelo da u svom milanskom »Italia del Popolo« priopći dio svoga rada o slavenskom pokretu.²⁵ Nakon nekoliko dana isti je rad izišao i na stranicama venecijanskog »L'Imparzialea«.²⁶ Tako je bila čitava sjevernotalijanska publika u toku jednoga tjedna obaviještena o ilirskom pokretu i o Gaju, o temi koja je sredinom srpnja bila utoliko zanimljiva što su u to vrijeme novine bile pune vijesti o povećanoj napetosti između različitih političkih strujanja u Hrvatskoj. Među tim vijestima, koje su talijanske novine preuzimale iz augsburškog »Allgemeine Zeitung«, ali i iz austrijskih, madžarskih i zagrebačkih listova, pojavila se početkom srpnja i vijest o aferi s Milošem. Iako se moglo na temelju članaka, što ih je »Gazzeta di Venezia« objavila na osnovi pisama iz Bratislave i Budimpešte, jasno razabrati kako opada Gajev ugled u Hrvatskoj, talijanski su javni radnici uzeli k znanju ponajprije onaj dio izvještaja koji je govorio o sporu između Gaja i Jelačića.²⁷ Budući da je ban bio tada, a osobito u drugoj polovici 1848. g., zajedno s Windischgrätzom i Radetzkyjem opisan kao glavni predstavnik reakcije u Austriji, njegovu su nemilost u Italiji tumačili Gaju u korist. Tako su na primjer čak tršćanske satiričke novine »Il Diavolletto«, koje su bile bliske slavenskim krugovima, spomenule Gaja kao uzornog patriota, te su potkraj studenoga 1848. objavile njegovu davoriju »Hajde bratjo« i označile je kao jednu od najljepših ilirskih pjesama.²⁸

Otrprilike je u isto doba Tommaseo, koji je od kolovoza predstavljao venecijansku republiku u Parizu, održao u francuskoj prijestolnici čitav niz zanimljivih razgovora sa srpskim povjerenikom Stevanom Hrkalovićem. U svojim je izvještajima Maninu, a također i pod utjecajem poljske emigracije, istakao neophodnost da se Talijani povežu sa Slavenima i Madžarima u zajednički boj. Neobično važna mu se činila Hrkalovićeva tvrdnja da Jelačić ne predstavlja mišljenje svih Hrvata. Jelačić je samo oruđe u rukama Austrije. Čak i proklamacije, koje su izazvale toliku pozornost u Hrvatskoj, napisali su mu Gaj i drugi, a onda ih je Jelačić odstranio. Kažu — javlja Tommaseo — da je ogovaranje o Gajevoj ulozi u Miloševoj aferi otpočeo Jelačić, za kojega neki

²³ G. Vegezzi Ruscalla, *L'Illiria ed il Magiarismo, Antologia Italiana*, III, knj. IV, Torino 1848, 88—97.

²⁴ Giovanni Gambarin, *La repubblica veneta nel 1848—49, Il Carteggio Tommaseo-Manin*, Padova 1949, 513.

²⁵ S. E. I., knj. XXXVI, XLI; *Italia del Popolo*, 16—17. VII, 1848.

²⁶ *L'Imparziale*, br. 7, 22. VII, 1848.

²⁷ *Gazzetta di Venezia*, br. 167, 6. VII, 1848, Supplemento, 844; br. 169, 8. VII, 1848, 854.

²⁸ *Il Diavolletto*, 21. XI, 1848; vidi Fr. Ilešić, Gajeva davorija »Hajda Bratjo...!« u talijanskom prijevodu, *Narodna Starina*, Zagreb 1923, 273.

čak tvrde da je upravo on od Miloša zahtijevao otkupninu. »Na svaki način«, tvrdi Tommaseo, »Gaj se od 1835. g. trudi da probudi narodnu svijest i da Hrvatsku spasi od njemčarenja.«²⁹

Na Gajevu pomoć su u drugoj polovini 1848. računali čak i inače neobično spretni agenti kneza Czartoryskog, koji je u rujnu i listopadu 1848. otpočeo pravu diplomatsku ofenzivu da poveže Južne Slavene i Madžare.³⁰ O mogućnosti uspjeha uvjerio je ne samo francusku već i pijemontsku vladu. Bystrzonowski, naime, nije otišao na Balkan samo s pismima francuskog ministra vanjskih poslova Bastidea, već i s obećanjem pijemontskog ministra predsjednika Peronea, s kojim se u Torinu susreo sredinom listopada 1848. Obećanje se sastojalo u tome da je Sardinija spremna platiti veću svotu novca ako mu pođe za rukom da se iz Italije povuku srpsko-hrvatske čete.³¹ Zbog toga nije čudno što je Bystrzonowski već 6. studenoga javio iz Zagreba u Torino Gajevu ponudu da će srušiti bana ako bude raspolagao sa 200.000 do 300.000 franaka.³² Ta vijest, a i ostale koje je Bystrzonowski poslao slijedećih tjedana iz Karlovca i Beograda, a isto tako i savjeti poslanika u Carigradu, baruna Tecca, uvjerali su pijemontsku vladu da bi bilo korisno uspostaviti neposredni kontakt s Južnim Slavenima. To utoliko više, što su u Torinu neki utjecajni politički krugovi bili tome planu neobično skloni. Da s tim u vezi spomenem samo govor koji je 20. listopada imao u parlamentu Camillo Cavour.³³ Vegezzi Ruscalla je dobio zadatak da za vladu napiše izvještaj o perspektivama sardinske politike prema Južnim Slavenima. U njemu je potvrdio ideje, koje je već spominjao i u svojim člancima, naime, da su talijanski interesi tijesno povezani s jugoslavenskim. Dodao je također i to da bi prije svega bilo potrebno nagovoriti Ljudevita Gaja, »u dušu uvjerenoga liberalca«, da sazove ilirski savez, koji bi se trebao naslanjati na udruženu Italiju, jer bi se samo na taj način mogli spasiti njemačko-madžarskoga pritiska i ruskog pokroviteljstva.³⁴ Posljedica tih savjeta i pritisaka, koji su dolazili sa svih strana, bila je odluka pijemontske vlade da na Balkan pošalje svog agenta, koji je trebao imati status sardinskoga konzula u Beogradu. Za to je mjesto bio izabran mladi Marcello Cerutti, koji je za vrijeme svog putovanja iz Carigrada u Beograd napravio veliki zaobilazak do Zagreba. Tu je kao svoga informatora angažirao poljskog emigranta Karola Gregorovicza,³⁵ koji je bio veoma blizak Gaju i njegovu krugu.³⁶ Cerutti je uspostavio kontakt i s nekim zagrebačkim novinarima,³⁷ ali se iz njegovih izvještaja ne vidi da li se sastao s Gajem ili nije.

²⁹ Gambarin, *La repubblica veneta...*, n. dj., 512, 513.

³⁰ Jaroslav Šidak, *L'Hotel Lambert et les Croates, Annales de l'Institut français de Zagreb*, Zagreb, 1940, 13, 14.

³¹ Marcell Handelman, *Rok 1848 we Włoszech i polityka ks. Adamo Czartoryskiego*, Varšava, 1935, 54.

³² *Biblioteka Czartoryskich*, Krakov, *Depesze Wschodnie 1848*, 5424, Agram, 6. XI. 1848, Bystrzonowski G. Noro-ju, 509—510.

³³ C. Benso di Cavour, *Discorsi parlamentari*, knj. I, 1848—1850, Firenze 1932, XXXVIII—XXXIX.

³⁴ Angelo Tamborra, *Cavour e i Balcani*, Torino 1958, 88, 89.

³⁵ *Archivio di Stato*, Ministero degli Esteri (ASME), *Registre des pièces déchiffrées*, n. 60, Belgrade le 23 mars 1849, Annexe à la dépêche n. 7 de M. Cerutti

³⁶ Polska Akademia Nauk, *Polski słownik biograficzny*, knj. VIII, 569.

³⁷ ASME, *Registre des pièces déchiffrées*, n. 60, Belgrade le 23 mars 1849.

U Veneciji je jedan od najutjecajnijih zagovornika ideje o talijansko-jugoslavenskom savezu bio novinar Pacifico Valussi, koji je već u godinama 1838—1840., kao urednik tršćanske »Faville« pokazao neobično živo zanimanje za slavenski svijet. Pacifico Valussi, koji se nakon izbijanja revolucije preselio u Veneciju, kao dobar poznavalac jadranskih prilika bio je svjestan da talijansko-jugoslavenskom prijateljstvu stoji na putu pitanje o budućoj pripadnosti Trsta, Istre i Dalmacije. Zbog toga je u prosincu 1848, kada se raširila polemika oko Jelačićeva imenovanja za dalmatinskog namjesnika, u svom tjedniku »Il Precursore« predlagao da čitava obala od Devina do Boke Kotorske postane nekakva slobodna luka i vezni član između Italije i Jugoslavije.³⁸ Tu je svoju zamisao odmah javio Tommaseu u Pariz i ujedno ga molio da mu navede nekoliko istaknutih imena među Južnim Slavenima, kojima bi svoj plan poslao u razmatranje. Tommaseo je Valussijev prijedlog pozitivno ocijenio i savjetovao mu da piše Dalmatincima Popoviću, Ivičeviću, Filippiju i Hrvatima — Gaju.³⁹ Na žalost, niti u ovom primjeru nije poznato da li je Valussi uspostavio kontakt s Gajem. Ali je svakako bio u kontaktu sa suradnicima »Slavenskoga Juga«, jer znamo da su mu primjerke toga lista slali iz Zagreba upravo kao odgovor na njegove članke o jugoslavensko-talijanskoj suradnji.⁴⁰ Valussi je dobro znao koliko psiholoških prepreka treba premostiti za afirmaciju te teze. U prvom redu trebalo je informirati talijansku publiku o sadržaju slavenskog pokreta. Taj je zadatak preuzeo na sebe mladi Slovenac Vincenc Klun, koji je neposredno pred revoluciju doktorirao na padovanskom sveučilištu i zatim je do lipnja 1849. ostao u Veneciji.⁴¹ Kao dopisnik augsburškog lista »Allgemeine Zeitung« već je u srpnju 1848. g. zagovarao misao da bi se Austrija morala odreći svojih talijanskih provincija i prihvatiti se zadatka da oslobodi ispod turskog jarma južnoslavenske narode, te ih ujedini u jednu zajednicu.⁴² U seriji članaka, koje je Klun napisao za reviju »Il Precursore« pod naslovom »Panslavizam«, otišao je još i korak dalje i zahtijevao potpuno osamostaljenje austrijskih Slavena. U Gaju kao oduševljeni ilirac vidi jednog od naistaknutijih slavenskih vođa. Njegovom zaslugom je Zagreb postao »Atena Južnih Slavena«. ⁴³ U Zagrebu bi se trebao sazvati novi slavenski kongres, jer je Zagreb »sa svojim slavnim talentima . . . upravo pozvan da dađe velik polet slavenskom pokretu.« »Zagreb«, kaže dalje, »neka bude sunce, koje će svoje blage zrake civilizacije, kulture i narodnosti poslati do vječnog sibirskog leda. Neka Zagreb pokaže Slavenima, Evropi i čitavom svijetu kako ura slobode još nije za cijelu Evropu.«⁴⁴

Potkraj veljače 1849, kad je Klun priopćio te oduševljene riječi, još se doista činilo da je moguće preusmjeriti tok događaja na Balkanu i uvjeriti južnoslavenske narode da ustanu protiv Austrije. »Zagreb se nalazi u potpunom otporu«, javljaju talijanske novine i dodaju da su Hrvati bijesni na Jelačića jer ih je izdao Austrijancima, i da su spremni, bude li trebalo, da se u zaštitu

³⁸ *Il Precursore*, br. 5, 3. XII. 1848. (Gli Ungheresi e gli Slavi meridionali in relazione all'Italia), 65—72.

³⁹ *Biblioteca Nazionale, Firenze* (BNF), Mss. Tommaseo, 142, 1, Tommaseo Valussiju, Paris, 29. X. 1848.

⁴⁰ *Il Precursore*, br. 12, 21. I. 1849, 181.

⁴¹ Slovenski biografski leksikon, I. knj., Ljubljana, 1925—35., 466—69.

⁴² *Augsburger Allgemeine Zeitung*, br. 206, 24. VI. 1848, 3287, 3288.

⁴³ *Il Precursore*, br. 12, 21. I. 1849, 180.

⁴⁴ *Ibidem*, br. 17, 25. II. 1849, 259.

svojih interesa povežu s Mađarima.⁴⁵ Tommaseo, koji se vratio iz Pariza pod utiskom svojih susreta s knezom Czartoryskim, s Brlićem i sa cijelom plejađom uglednih slavenskih i mađarskih ličnosti, 3. je ožujka 1849. u svojem izvještaju venecijanskoj skupštini izjavio da zbliženje između Mađara i Slavena nikada nije bilo tako blizu kao što je sada. Treba praviti razliku, kaže dalje, između hrvatskog vojnika koji je samo oruđe u rukama Austrije i intelektualnoga sloja naroda, što se već trinaest godina bori za svoja prava. Ban je samo lutka u rukama Njemaca i u sukobu je s Ljudevitom Gajem, stvarnim preporoditeljem Hrvata, koji se počinju stidjeti Jelačića.⁴⁶ Tommaseo je također podupro Klunovu namjeru da se poveže s hrvatskim vojnicima koje su Venecijanci zarobili u listopadu prošle godine i da među njima propagira ideju o suradnji.⁴⁷ Kad se budu o tome uvjerali — tako je savjetovao u svome tjedniku »Valussi« — neka ih pošalju kući kako bi obavijestili svoj narod o »zajedničkim interesima« koji postoje između Slavena i Talijana.⁴⁸ U tu je svrhu Tommaseo napisao proklamaciju Hrvatima, u kojoj ih poziva da ne vjeruju Austriji koja će ih — nakon što se njima okoristi — zaniijekati i opsovati. »Recite već sada«, piše on, »da ćemo se boriti za svoje domove i za svoje obitelji: ali izvan svojih granica nećemo ići, tako nam Bog pomogao da nećemo!« U drugom proglasu, koji je u prvom redu bio namijenjen Krajišnicima, vodi računa o njihovom anti-turskom raspoloženju, jer »Turčin ochie da navali na vasou Krainu, jer Austria vasca strasciva i tescka gospodarica s'njim se razumi«, te ih poziva da se vrate kući kako bi branili od »turske sile« svoje žene i djecu. Taj je manifest sačuvan u Gajevoj ostavštini. Tommaseo ga je bio 23. travnja poslao Gaju zajedno s pismom u kojem ga upozorava na njemačku opasnost što podjednako prijete i Mađarima i Talijanima i Slavenima, i ujedno ga poziva da autoritetom svojeg imena uvjeri Hrvate da je potrebno da se povuku iz borbe protiv Talijana i Mađara.⁴⁹

O mogućnosti suradnje s Gajem bili su u prvim mjesecima 1849. godine uvjereni i u Torinu. Misao o nepohodnosti suradnje sa Slavenima u borbi protiv Austrije nije se pokazala samo u organiziranju Talijansko-slavenskoga društva, čiji su članovi bili i neki od najuglednijih pijemotskih parlamentaraca, već također i u samom izboru poljskoga generala Chrzanowskoga za vrhovnog zapovjednika oružanih snaga. Optimističke vijesti, koje su slali poljski agenti, a isto tako i poslanik u Carigradu, barun Tecco, zatim konzul u Beogradu Cerutti, zagovornike su jugoslavenske politike samo potkrepljivale u vjeri da je pomirenje među Srbima, Hrvatima i Mađarima tik pred vratima. Potkraj veljače je Hrkalović bio izručio pijemontskom ministru predsjedniku Giobertiju povjerljivo pismo kneza Czartoryskoga, u kojem su opet navedeni Gajevi uvjeti za rušenje bana Jelačića i uvjeti za opoziv četa iz Italije. »Nous croyons«, pisao je knez Adam, »que le gouvernement sarde ne devrait pas laisser échapper ce moyen de priver Radetzky des régiments Croates, qui sont la force

⁴⁵ *Gazzetta di Venezia*, br. 46, 15. II. 1849.

⁴⁶ *Museo Correr*, Venezia, Tommaseo, Venezia, l'Italia, l'Europa, negli anni 1848 e '49, knj. IV, 115, 116 (manuskript).

⁴⁷ *Ibidem*, 181.

⁴⁸ *Il Precursore*, br. 12, 21. I. 1849, 181.

⁴⁹ Pisma pisana Dru Ljudevitu Gaju i neki njegovi sastavci (1828—1850) — Sabrao i uvodom popratio Dr. Velimir Deželić, Zagreb 1909, 226, 227.

principal de son armée⁵⁰. O povoljnom odjeku, što su ga ti savjeti imali u torinskim političkim krugovima, obavještava nas i pismo, koje je Cristoforo Negri, visoki funkcionar u ministarstvu vanjskih poslova i jedan od inicijatora pijemontske politike na Balkanu, bio poslao 14. ožujka Tommaseu. »Kontakti sa Slavenima uz srednji i južni Dunav postali su tako značajni da se može dogoditi da o njima ovisi stvarno rješenje talijanskog pitanja«, javlja mu on i ujedno dodaje: »Poznate su Vam Gajeve namjere, znadete kakvog je kova patrijarh Rajačić i kakvog Ilija Garašanin.«⁵¹ Unatoč porazu pijemontskih četa kod Novare i odluke De Launaya, novoga ministra predsjednika, da na Balkanu završi sa svakom akcijom koja je neprijateljski usmjerena protiv Austrije, Negri i njegovi sumišljenici se u Torinu, a isto tako i Cerutti u Beogradu, nisu odrekli svojih planova.⁵² Cerutti je čak rasprio agentsku mrežu i bio u neprestanom kontaktu sa svojim zagrebačkim povjerenikom⁵³, što naravno nije izbjeglo Gajevoj pozornosti. Budući da se u to vrijeme već htio dodvoravati austrijskoj vladi, obavijestio je zagrebačku policiju o aktivnostima Poljaka i pijemontskog konzula u Beogradu, koji su preko Hrvatske povezani s Torinom i Parizom.⁵⁴

O Gajevoj suradnji s vlastima saznalo se na Zapadu veoma brzo, pa je tako već npr. u rujnu 1849. g. Cyprien Robert nekom austrijskom provokatoru, koji se bio predstavljao kao mađarski patriot, savjetovao da bude oprezan u kontaktima s Gajem, koji je postao oruđe u rukama reakcije.⁵⁵ Vijesti takve vrste došle su čak i do samoga Tommasea, koji je nakon propasti Venecije prognan na otok Krk. 1854. g. je poslao neposredno prije svog povratka u Italiju, povjerljiv memorandum britanskom guverneru jonskih otoka, u kojem je ocrtao politički program što bi ga morala, po njegovu mišljenju, engleska vlada provoditi među Slavenima, kako bi zaustavila pogubni i cijeloj Evropi opasan utjecaj ruskog panslavizma. Tommaseo je savjetavao da engleski agenti u Hrvatskoj dođu u dodir ponajprije s Albertom Nugentom i Kukuljevićem, kojega inače pohvalno karakterizira unatoč njegovu prijedlogu da bi svi Slaveni trebali ruski jezik primiti kao književni. »Ali na svaki način«, kaže Tommaseo, »trebalo bi upoznati njegovu misao i više mu vjerovati negoli Gaju, koji je doduše zaslužan, jer je svojim jezikoslovnim studijama probudio narodni duh, ali je kasnije izgubio dobro ime zbog svoga ohola ponašanja te je osumnjičen, možda nepravdo, da je zbog sramotne grabežljivosti stupio u službu Austrije.«⁵⁶ Kao što se vidi iz tih riječi Tommaseo je, makar je bio obavješten o Gajevim spetkama, još uvijek sumnjao u njegovu krivicu. Činjenica je da se mita o Gaju — mita o intelektualcu koji je bio u stanju da svojim kulturnim radom pozove na nov život čitav narod — nije bilo lako odreći. Cesare Cantù, na primjer,

⁵⁰ Handelsman, n. dj., 83; Šidak, n. dj., 14.

⁵¹ BNF, Tomm., 107, 6.

⁵² BNF, Tomm., 107, 6, Negri Tommaseu, Torino, 8. V. 1849.

⁵³ Foreign Office, London, 78/785, Turkey (Servia) Consul Fontblanque (Diplomatic), May to July 1849, Copy n. 26, Semlin, 10th May; vidi t. ASME, Belgrade le 7 août 1849, Annexe à la dépêche de M. Cerutti.

⁵⁴ J. Thim, A Magyaroszagi 1848—49 -iki szerb fölkelés története, knj. III, Budapest, 1830—1835, 672; vidi t. Haus-Hof-und Staatsarchiv, Wien (HHStA), Informationsbüro 4, Actes de Haute Police, 1849, Türkei, Beilage zum Bericht N. 22 B, Agram, 26. IV. 1849.

⁵⁵ HHStA, Informationsbüro, 1849/51, 671/A, Wien, 22. IX. 1849.

⁵⁶ BNF, Tomm., 195, IV, Tommaseo S. Ward-u, januar 1854.

prikazuje Gaja u svojoj popularnoj »Povijesti stoljeća« (1750—1850), prilikom spominjanja zagrebačkih nemira 1844. g., kao antičkog junaka koji snagom svoje rječitosti umiruje raspaljene mase.⁵⁷ Niti Mazzini se ne želi odreći toga mita. U svojim »Slavenskim pismima«, koje je godine 1857. bio objavio u denovskim novinama »L' Italia del Popolo«, to i izrijekom priznaje. Spominje, doduše, da je Gaj postao agent Rusije ili neke druge sile koja je bila neprijateljski raspoložena prema narodnom pokretu. »Ali to nema velikoga značenja«, kaže on. »Plodovi njegova rada su ostali, koristili su i koristit će i poslije njegova otpadništva.« ... »Gaja spominjem,« nastavlja Mazzini, kao simbol tadašnjih narodnih potreba i želja koje su još i danas aktualne«. Mazzini iza toga sažimlje onaj idealizirani opis Gajeve ličnosti, što ga je bio objavio pred revoluciju u članku »O slavenskom pokretu.«⁵⁸

Riassunto

LJUDEVIT GAJ E L'OPINIONE PUBBLICA ITALIANA

Tra gli uomini politici e di cultura che diedero un'impronta al Risorgimento italiano molti avvertirono la necessità di una migliore conoscenza e di un'intesa con i popoli slavi soggetti agli Absurgo. La presenza di studenti e ufficiali croati nel Lombardo-Veneto favorì questa disposizione e contribuì al rafforzamento tra le due sponde dell'Adriatico di un dialogo che col tempo si fece assai intenso. Tra i primi a parlare dell'illirismo e di Ljudevit Gaj al pubblico italiano, furono Pucić e Kaznačić sulle pagine della *Favilla* di Trieste. Contemporaneamente, Tommaseo cercò di entrare in rapporto epistolare col capo dell'illirismo, la cui attività gli era nota soprattutto per la mediazione del comune conoscente Špiro Popović. Dal suo esilio londinese anche Mazzini osservava con attenzione la pressione nazionale che negli anni quaranta andava montando tra gli Slavi meridionali e, convinto della necessità di un'allenza contro il comune nemico, pensò di entrare in contatto con i loro uomini più rappresentativi. Tra costoro fu Gaj, di cui Mazzini tracciò un vivido ritratto nello scritto *On the Slavonian National Movement*, apparso nel 1847 in una rivista scozzese. Accanto a questi protagonisti, tutta una pleiade di personaggi minori presentò nel periodo prequarantottesco, Ljudevit Gaj al pubblico italiano: dal linguista Biondelli, allo storico Cantù, al pubblicitista Vegezzi-Ruscalla.

Scoppiata la rivozione del 1848, l'urgenza di una collaborazione con gli Slavi fu avvertita, all'inizio, soprattutto da uomini come Tommaseo e Mazzini che fondavano il proprio pensiero sull'ideale della fratellanza dei popoli. Dopo la sconfitta nell'estate 1848, tuttavia, anche la diplomazia piemontese pensò di giocare la carta di un'intesa con i Serbi e i Croati. Preziosa, in questo senso, fu la mediazione del principe Czartoryski il cui inviato nei Balcani, conte Bystrzo-

⁵⁷ Cesare Cantù, *Storia di Cento anni 1750—1850*, knj. III, Firenze 1855, 579.

⁵⁸ Mazzini, *Lettere Slave...*, n. dj., 88.

nowski, trasmise anche al governo torinese un rapporto sulla proposta di Gaj di rovesciare il bano Jelačić. Benchè in Italia non si ignorasse del tutto la parte avuta da Gaj nell'affare di Miloš, non si valutò appieno le conseguenze di quello scandalo per la posizione pubblica di Gaj. Infatti, ancora nel 1849 la diplomazia piemontese pensò di valersi della sua opera per appianare le divergenze tra Croati, Serbi e Ungheresi e dirigerli, d'intesa con l'Italia, contro l'Austria.

Il prestigio di Gaj fu duro a morire: nel 1854 Tommaseo, in un memorandum indirizzato al governatore inglese di Corfù, lo presenta ancora, benchè con qualche titubanza, come un personaggio di primo piano in Croazia. Mazzini, nel proporre agli Italiani i suoi scritti sugli Slavi, sotto il titolo di *Lettere slave* (1857), si limita ad accennare alla caduta morale del personaggio per presentare poi il racconto della sua attività, a capo del movimento illirico, con gli stessi ammirati accenti del' 47.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

3

ZAGREB

1973

UREDNIČKI ODBOR

Ljubo BOBAN, Ljubiša DOKLESTIĆ, Ivan KAMPUŠ, Hrvoje MATKOVIĆ,
Gordana VLAJČIĆ

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

IVAN KAMPUŠ

Radovi III

Izdavač

**Sveučilište u Zagrebu
Institut za hrvatsku povijest**

Za izdavača

Prof. dr Ljubo Boban

Lektori

**Jasna Penzar
Stjepan Damjanović**

Korektor

Ljerka Mlinar

Za sadržaj priloga odgovara autor

Adresa redakcije: Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, Đure Salaja 3.